

УДК 351:851

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-10)

Олексій КЛОЧКО

аспірант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0003-3482-5054

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0001-9227-7426

Oleksii KLOCHKO

Postgraduated Student at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0003-3482-5054

Inna SEMENETS-ORLOVA

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0001-9227-7426

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР NATIONAL SECURITY: THE UKRAINIAN DIMENSION

У запропонованій статті особливу увагу приділено структурно-функціональним характеристикам і елементам національної безпеки як чинника державного та суспільного розвитку. Зазначається, що зміст поняття «безпека» визначається залежно від пізнавальних традицій кожної окремої держави. Автор доводить, що елементи ієрархізованого світової спільноти: індивіди, групи, класи, нації-держави та їх різноманітні об'єднання – знаходяться під постійним впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Аналіз широкого спектру української літератури з питань національної безпеки показує, що її основний загаль присвячений формуванню моделі національної безпеки за умов «демократичного транзиту» та процесів глобалізації. Головні об'єкти захисту щодо національної безпеки визначаються як триада, що складається з таких компонентів: людина-суспільство-держава.

Мета роботи. Метою статті є розгляд політологічних аспектів національної безпеки в контексті сучасних українських досліджень.

Методологія. У статті визначено, що сучасний етап у формуванні та реалізації стратегії національної безпеки України пов'язаний з необхідністю захисту її національних інтересів в умовах нових загроз її державному суверенітету та територіальній цілісності (гібридна війна). У цьому контексті особливе значення мають «Стратегія національної безпеки України» (2015) і Закон «Про національну безпеку України» (2018) мають першочергове значення як документи довгострокового планування. З'ясовано, що вони визначають основні засади та актуальні загрози національній безпеці, відповідні цілі, а також механізми захисту національних інтересів України. Програмний зміст цих документів є основою для планування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони України.

Наукова новизна. Доведено, що головна ціль державної політики України полягає у подальшому зміцненню національної безпеки як ключового чинника сталого суспільного розвитку.

Висновки. Наголошено на тому, модернізація зовнішньої політики та дипломатичної служби України покликана зміцнити її позиції у міжнародному середовищі та забезпечити розбудову системи колективної безпеки в рамках євроатлантичної спільноти – Європейського Союзу та НАТО. Констатовано, що адаптована до національних інтересів зовнішньо-політична стратегія України має бути одним з домінуючих чинників формування повноцінного громадянського суспільства, яке здатне створити адекватну систему державної безпеки і оборони та забезпечити її якісний рівень. Доведено, що одним з пріоритетних завдань державної влади є комплексна реалізація Стратегії національної безпеки України за умов зростання асиметричних загроз і конфліктогенних чинників.

Ключові слова: безпека, національна безпека, міжнародна безпека, національний інтерес, зовнішня політика, асиметричні загрози, гібридна війна.

The proposed article pays special attention to the structural and functional characteristics and elements of national security as a factor in state and social development. It is noted that the meaning of the term "security" is determined depending on the cognitive traditions of each state. The author argues that the elements of the hierarchical

world community: individuals, groups, classes, nation-states and their various associations are under the constant influence of internal and external factors. An analysis of a wide range of Ukrainian literature on national security shows that its main focus is on the formation of a model of national security in the context of "democratic transit" and globalization. The main objects of national security protection are defined as a triad consisting of the following components: man-society-state.

The purpose of the work. *The aim of the article is to consider the political aspects of national security in the context of modern Ukrainian research.*

Methodology. *The article states that the current stage in the formation and implementation of Ukraine's national security strategy is related to the need to protect its national interests in the face of new threats to its state sovereignty and territorial integrity (hybrid war). In this context, the National Security Strategy of Ukraine (2015) and the Law on National Security of Ukraine (2018) are of paramount importance as long-term planning documents. It was found that they determine the basic principles and current threats to national security, the relevant goals, as well as mechanisms to protect the national interests of Ukraine. The program content of these documents is the basis for planning and implementation of state policy in the field of national security and defense of Ukraine.*

Scientific novelty. *It is proved that the main goal of Ukraine's state policy is to further strengthen national security as a key factor in sustainable social development.*

Conclusions. *It was emphasized that the modernization of Ukraine's foreign policy and diplomatic service is aimed at strengthening its position in the international environment and ensuring the development of a system of collective security within the Euro-Atlantic community - the European Union and NATO. It is stated that the foreign policy strategy of Ukraine adapted to national interests should be one of the dominant factors in the formation of a full-fledged civil society, which is able to create an adequate system of state security and defense and ensure its quality level. It is proved that one of the priority tasks of the state power is the complex implementation of the National Security Strategy of Ukraine in the conditions of growing asymmetric threats and conflict factors.*

Key words: *security, national security, international security, national interest, foreign policy, asymmetric threats, hybrid war.*

Постановка проблеми. Національна безпека як одне з ключових понять політичної науки і важливий чинник суспільного розвитку набуває дедалі більшого значення в умовах глобальних трансформацій. Наразі, коли міжнародна система зазнає впливу нетрадиційних викликів і асиметричних загроз, опрацювання теоретичних і праксеологічних засад національної безпеки потрібно для оптимізації форм і методів внутрішньополітичної і зовнішньополітичної діяльності державних органів влади. Отже, використання результатів досліджень у галузі національної безпеки є необхідною передумовою реалізації Стратегії національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельну базу статті складають праці та публікації вітчизняних дослідників у сфері забезпечення національної безпеки. Л. Балацько, Д. Василенко, Д. Галат, М. Павлюк, Г. Перепелиця, О. Саного, К. Савчук, С. Федуняк, М. Чепелева, Ю. Щербань та інші. Вцілому, автори сходяться на думці, що укріплення національної безпеки повинно відбуватись шляхом гарантування захисту національних інтересів та цінностей та відповідності сучасній геополітичній ситуації.

Мета роботи. Метою статті є розгляд політологічних аспектів національної безпеки в контексті сучасних українських досліджень.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ ст. деякі країни, зокрема світової периферії, опинились на межі виживання саме через турбулентний розвиток пост біполярної міжнародної системи. Відповідно, збільшилось число країн, стан економіки і соці-

альної системи яких характеризується вкрай негативними показниками, що дало підставу називати їх "невдалими країнами" (failed countries). Зростання внутрішніх і зовнішніх загроз стабільності національного розвитку стало реальністю. Для України, суверенітет, територіальна цілісність і незалежність якої піддаються руйнівному впливу з боку колишнього стратегічного партнера – Росії, важливість захисту національних інтересів у формі безпеки набуло життєво важливого значення.

Зміст поняття "національна безпека" тлумачиться залежно від пізнавальних традицій кожної окремої держави. Проте роль і організаційні форми національної безпеки детермінуються історичними й соціально-політичними умовами держави, в яких вона народжується, розвивається та функціонує. Важливим для з'ясування сутності національної безпеки є її зовнішній вимір, тобто стан і умови розвитку держави та суспільства в міжнародному середовищі. У контексті світової історії походження терміна «безпека» не має чіткої хронології. Так, за часи античності поняття «безпека», що його вживав Платон, тлумачилось як відсутність небезпеки чи зла для людини. Філософ і письменник Цицерон, який був прихильником республіканського ладу стародавнього Риму, головну функцію безпеки розглядав крізь призму прагнення людини "захищати власне життя... уникати всього шкідливого та добувати себе все необхідне для життя" [19, с. 138]. У період середньовіччя під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, який давав можливість відчувати себе захищеним від будь-якої

небезпеки. При цьому в такому значенні цей термін у лексиці народів Європи до початку Нової історії використовувався вкрай рідко.

Лише в XVII–XVIII ст. завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж-Ж. Руссо і Б. Спінози вживання поняття і терміна “безпека” значно поширилось. В узагальненому значенні зміст цього поняття отожднювався зі станом спокою, що виникає в результаті відсутності реальної небезпеки як фізичної, так і моральної. Саме в цей період були зроблені перші спроби теоретичного опрацювання даного поняття. Найбільш цікаву версією було запропоновано австрійським юристом і суспільним діячем Й. Зонненфельсом (1732–1817), який вважав, що стан безпеки є необхідною умовою для вільного існування приватної особи та розвитку суспільства. Причому зростання народонаселення він розглядав як один з головних факторів забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Отже, з XIX ст. в європейських країнах стан безпеки почав розглядатися як наукова категорія в контексті безпеки індивідуума, суспільства та держави.

В історичній еволюції поняття “національна безпека” (national security) увійшло до політичної лексики в 1904 р. завдяки американському президенту-республіканцю Т. Рузвельту (1901–1909). Після закінчення Другої світової війни з прийняттям у США Закону про національну безпеку (1947) зміст даного терміна почав трактуватися як здатність держави зберегти суверенітет і територіальну цілісність, підтримувати політичні та економічні відносини з іншими країнами, на різних рівнях захищати від зовнішнього впливу свої інститути та систему управління, а також контролювати свої кордони. Відтак національна безпека, трансформувалась у державну стратегію та провідний напрям зовнішньої політики біполярної доби, набула статусу міжнародної безпеки.

Майже до кінця 90-х рр. XX ст. стан безпеки у світі визначався формулою “міжнародна безпека доби закінчення холодної війни”. Така гносеологічна “звуженість” щодо її формулювання відображає специфіку пост біполярного періоду, в якому процеси безпеки мають інші, тобто відмінні від попереднього геополітичні масштаби та функціональні параметри розвитку. У цей період під впливом військово-політичних, економічних, соціокультурних, екологічних та інших чинників і відповідних проблем простір безпеки змінює свій формат з національного та міжнародного на глобальний.

У системі “природа–людина–суспільство” головним фактором, що забезпечує її стабіль-

ність, є безпека. Доведено, що всі без винятку елементи ієрархізованого світового соціуму: індивіди, групи, класи, нації-держави та їх різноманітні об’єднання – знаходяться під постійним впливом чинників внутрішнього та зовнішнього порядку. У соцієнтальній площині імператив безпеки розповсюджується на весь об’єктний ряд – від малих спільнот до глобальних систем або глобального соціуму.

Як предмет соціально-політичного аналізу поняття “безпека” часто-густо трактується як антитеза небезпеки, конкретним виявом якої стає концепт загрози. Найбільш поширений такий спосіб тлумачення цього терміну в українській та російській науковій літературі. Так, у колективній праці українських науковців “Глобалізація і безпека розвитку” безпека визначається як основа державності: “Безпека держави – це здатність до протидії реалізації загроз її існуванню і цінностям громадянського суспільства. Це ступінь захищеності інтересів і прав громадянина, народу, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз” [3, с. 89]. У Законі України “Про основи національної безпеки України” від 2003 р. головні об’єкти захисту (об’єкти національної безпеки) визначено як тріаду, що складається з наступних компонентів: людина-суспільство-держави [10, с. 50].

Майже аналогічними виглядають визначення сутності безпеки в російських нормативних документах. Так, у першому Законі РФ “Про безпеку” від 5 березня 1992 р. безпека трактується як “стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз” [5]. Згодом, в Указі президента Б. Єльцина “Концепція національної безпеки Російської Федерації” 1997 р. було сформульовано політико-правові основи забезпечення безпеки в нових геополітичних реаліях. Цей правовий акт відображав офіційні погляди політичного істеблішменту Росії на підходи до реагування на загрози державі та визначав форми і способи адекватного реагування на виклики нації. У “Концепції національної безпеки Російської Федерації” 2000 р. наголос було зроблено на забезпеченні безпеки особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [11]. На думку деяких російських дослідників, разом з позитивною якістю цих документів, у яких термін “безпека” подається через поняття “захищеність”, вони страждають на концептуальну та світоглядну невизначеність [2, с. 20].

У Наказі Президента РФ від 15 грудня 2015 р. “Про стратегію національної безпеки Російської Федерації” зміст поняття національної безпеки залишився незмінним – це знову “стан захищеності особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз”. Проте в розділі “Росія в сучасному світі” суттєвих змін зазнали положення, що стосуються тлумачення зовнішніх загроз, до яких були віднесена “позиція Заходу щодо Євразійського регіону, яка справляє негативний вплив на реалізацію російських національних інтересів” [14].

У згаданих вище документах зміст національної безпеки подається через безпеку її складових. Проте такий спрощений, “інструментально-операційний” підхід щодо визначення змісту безпеки заважає його серйозному методологічному аналізу в контексті політологічних теорій і політичної практики. По-перше, визначення безпеки через безпеку її складових побудовано за тавтологічним принципом і не дає відповіді на питання про її гносеологічний і соціальний зміст. По-друге, зведення безпеки до стану захищеності суспільства та його структурних елементів має суб’єктивно-психологічний характер і позбавляє можливості з’ясувати її трансцендентну сутність. Крім того, потребує визначення цивілізаційний (соціокультурний) вимір та конкретно-суб’єктний характер безпекової діяльності (суб’єкти безпеки/небезпеки). Тому є всі підстави вважати, що концепт безпеки, як похідний від категорії “небезпеки/загрози”, є хибним, а прихована взаємозалежність цих понять “призводить до фактичної беззмістовності визначень, здійснених за зазначеним принципом” [1, с. 13].

Без з’ясування гносеологічної й епістемологічної природи національної безпеки та чіткої ідентифікації її філософських, соціологічних і політологічних сутностей дефініція “безпека” є суб’єктивним описом таких її антиподів, як загроза, небезпека, ризику тощо. Підміна об’єктивного суб’єктивним, а також відсутність емпірично верифікованої бази концепту безпеки позначилось у першу чергу на методології та категоріальному апараті безпекознавства як однієї з галузей суспільних наук і навчальної дисципліни.

У вітчизняній навчальній і академічній літературі категорія національної безпеки розглядається у концептуально-ідеологізованому абстрактному форматі та відображає домінуючий вплив західної ліберально-демократичної традиції. Зокрема, такий підхід, що розглядає народ як носія суверенітету, отожднюється з американським політичним

баченням національної безпеки, яке полягає у забезпеченні безпеки, процвітання та свободи американського народу. Варто зазначити, що вплив американських і російських концепцій безпеки позначився і на культурі політичного мислення в Україні, де народ теж фігурує як основний суб’єкт безпекової політики держави та носій ідеї суверенітету.

Значний масив наукової літератури з проблем національної і міжнародної безпеки свідчить про їх надзвичайну актуальність, а також нагальну потребу в реконструкції основних безпекових концептів. Аналіз широкого колу праць українських науковців із зазначеної тематики показує, що їх основний загальний присвячений формуванню моделі національної безпеки за умов “демократичного транзиту” та процесів глобалізації. Трансформаційні процеси в світі та Україні поставили перед дослідниками завдання не тільки визначити доктринальні основи національної безпеки, але й пріоритетні напрями безпекової політики, які б відповідали новим міжнародно-політичним реаліям. На основі загальної теорії безпеки та ієрархічної взаємозалежності нормативно-правових актів у галузі національної безпеки було сформульовано тріаду принципів: концепція–доктрина–стратегія. Саме елементи цієї ієрархії є структурно-функціональними чинниками, що були покладені в основу логічно побудованої конструкції: “концепція національної безпеки–доктрина національної безпеки–стратегія національної безпеки” [15; 16].

Проведені останнім часом наукові розвідки показали, що опрацювання проблем створення комплексної системи у сфері національної безпеки (концепції, доктрини, стратегії) знаходиться у початковому стані. Це пояснюється недостатнім рівнем теоретико-методологічної бази досліджень, їх несистемним опрацюванням і відсутністю координації в рамках існуючих академічних структур і дослідницьких центрів. На думку українського політолога О. Коломійця, “непослідовність при підготовці стратегічних документів породжує ізольованість один від одного й розрізнені масиви правових норм, що стосуються окремих аспектів національної безпеки” [7, с. 367].

Іншим чинником, що має специфічний вплив на процес наукових досліджень у галузі національної та міжнародної безпеки, залишається притаманна вітчизняній суспільствознавчій науці неготовність до справжнього інтелектуального й методологічного плюралізму. Річ у тім, що в українському інтелектуальному середовищі водночас

домінують тяжіння до моністичних структур і до налагодження “методологічного консенсусу” зі світовою політологічною спільнотою. Так чи інакше, така амбівалентність у підході до ключових суспільствознавчих категорій не може вважатися проявом “цивілізованого” методологічного плюралізму. Відповідно до концепції “наукових революцій” Т. Куна, її можна кваліфікувати як вияв “допарадигмального стану” політичної науки. На думку українського дослідника О. Полторакова, останнім часом у вітчизняній політології “спостерігаються певні зрушення теоретико-методологічного характеру”, що створює необхідні умови для діалогу на засадах плюралізму та відкритості [12, с. 10].

Аналіз законодавчих актів України та різних адміністративно-політичних документів, у яких містяться формулювання національної безпеки, виявляє їх неузгодженість як між собою, так і з системою чинних нормативно-правових актів у сфері управління національною безпекою. Така розбіжність у формулюваннях змісту безпеки та неадекватне відображення її у відповідних документах ускладнює реалізацію Концепції національної безпеки у конкретно визначені терміни. З огляду на це деякі науковці запропонували власну методологію формалізації ідеологічних, концептуальних і доктринальних підходів щодо визначення змісту національної безпеки. Сутність її полягає у поєднанні трьох складових частин безпеки: “національні цінності–національні інтереси–національні цілі” в єдину функціональну систему.

Ключовим поняттям у цій тріаді є “національний інтерес”, визначення якого в контексті національної і міжнародної безпеки набуває особливого значення. Крім спільного гносеологічного статусу, концепти “національної безпеки” і “національного інтересу” поєднані функціонально, позаяк набувають чинності шляхом політичної легітимізації в структурах державної влади. Отримавши легітимний статус у вигляді офіційної доктрини, вони стають придатним для практичної реалізації у політичній сфері. Оскільки ці концепти є дуже близькими в гносеологічному сенсі, їх можна розглядати як синоніми. Крім спільного гносеологічного статусу цих двох концептів їх споріднює спільна функціональна ознака, що містить певний ідеологічний компонент, тобто легітимізацію політичних, економічних і соціокультурних інтересів правлячої еліти, яка подається як феномен державної волі чи державної ідеології. Владні інтереси еліти поширюються як на сферу внутрішньої, так і на сферу міжна-

родної політики. При цьому остання відіграє домінуючу роль у діяльності правлячих кіл, які формують зміст національних інтересів будь-якої держави. Присутність ідеологічного компоненту потрібне для формування ідеологізованих уявлень про роль держави в сфері міжнародних відносин. Визначаючи функціональний зміст цих концептів, український політолог О. Андрєєва підкреслює: “Національний інтерес” полягає в підтриманні рівня уявлень про “національну безпеку” в міжнародній сфері, контролі над ситуацією в цій сфері” [1, с. 39].

Тлумачення смислового концепту національного інтересу зумовлено пізнавальною традицією та політичною культурою, притаманними науковим спільнотам у межах національних держав. Зміст інтересу має дуалістичну природу: об’єктивну – у вигляді потреби та суб’єктивну – у вигляді усвідомлення цієї потреби. Формалізація концепту інтересу визначає його категорію (дійсні, усвідомлені, уявні) та ранг (життєво важливі, основні, другорядні тощо). Суб’єкти (носії) інтересу виступають у персоніфікованій формі: індивід, держава, суспільство. Об’єктами інтересів є різні сфери соціального буття: внутрішня і зовнішня політика, економіка, соціокультурна галузь тощо [18, с. 35].

У політологічному дискурсі, пов’язаному з міжнародними відносинами та зовнішньою політикою, категорія інтересу трактується з позицій методологічного плюралізму. Наприклад, в західній політичній науці існують три основні версії цієї категорії: 1) елітаристська; 2) реалістична; 3) ціннісна. Перша ґрунтується на припущенні, що визначення національного інтересу покладається на тих урядовців вищого рівня (еліта), які офіційно відповідають за прийняття рішень у сфері зовнішньої політики. Друга побудована на припущенні щодо анархічної природи міжнародних відносин, яка змушує державу постійно дбати про безпеку шляхом раціонального використання сили. Третя виходить з припущення, що лише політичний процес, оснований на принципах демократичної процедури та відповідних нормативних цінностях, визначає зміст національного інтересу. Причому третій підхід є контрверсійним стосовно двох попередніх, оскільки наділяє державу ексклюзивним правом визначати зміст інтересу відповідно до ціннісних стандартів нації [20, с. 203–205].

У вітчизняній науці кваліфікація національного інтересу здійснюється за різними ознаками. Як правило, дослідники визначають їх за характером (національні, коаліційні); ступенем взаємності (однобічні,

багатобічні); ступенем черговості (першочергові, другорядні); масштабом (локальні, регіональні, глобальні); ступенем важливості (важливі, істотні, життєво важливі); ступенем терміновості (поточні, постійні, середньострокові, довгострокові) [4; 8]. Українські дослідники звертають увагу на домінуючу роль міжнародних відносин серед інших сфер соціально-політичного буття у формуванні національного інтересу. Відзначається також ідеологічний компонент національного інтересу та його роль у забезпеченні функціонування владних і суспільних потреб. На думку О. Андрєєвої, у загальній архітектоніці безпекознавчої парадигми “національний інтерес – полягає у підтриманні рівня уявлень про національну безпеку в міжнародній сфері, контролі над ситуацією в цій сфері” [1, с. 39].

У західній, передусім американській політичній думці, ця ключова категорія пов’язана з терміном “влада”, за допомогою якої держава втілює національні інтереси. Упродовж 50-80-х рр. ХХ ст. значний внесок у розроблення концепції національних інтересів зробили Г. Моргентхау, К. Волтц, У. Липман, Р. Снайдер, А. Раппопорт, Р. Кеохейн, Дж. Най, Р. Коен, Дж. Розенау та інші американські дослідники, що належать до різних напрямів і течій міжнародно-політичної науки. В країнах Європи цю проблематику розробляли Р. Арон, Х. Булл, Б. Бузан, Ф. Брайар, Р. Дебре, П. Ренувен та інші.

Наукові дискусії з питань національних інтересів між представниками політичного реалізму на ідеалізму в контексті основних постулатів теорії міжнародних відносин почалися в США в 50-ті рр. минулого століття. Якщо “ідеалісти” стверджували, що у визначенні національних інтересів головна роль належить морально-етичним факторам, то “реалісти” вважали абсолютно неприпустимим будувати зовнішню політику на так званих “універсальних нормах моралі”. Свою позицію щодо національного інтересу як наріжного каменю зовнішньої політики будь-якої держави “реалісти” сформулювали в категоріях влади та сили. Вони вважали, що саме поняття “національний інтерес” має сенс тільки в контексті міждержавних відносин, а його реальне існування є продуктом взаємодії між діючими суб’єктами міжнародної політики. У ході дискусій робилися спроби поєднати обидва концепти в єдину парадигму національних інтересів, але результати їх виявилися неконструктивними. Результатом численних міжпарадигмальних досліджень в рамках як міжнародних організацій (ООН, НАТО, ОБСЄ), так і дослідницьких центрів (СППРІ,

РЕНД Корпорейшн) стало розроблення концептів “колективної”, “загальної” та “всеохоплюючої” безпеки. Теоретичною базою цих типів безпеки стали концепції “балансу сил” та “балансу загроз”, які посідали домінуюче місце в біполярний період. Поняття “баланс інтересів” з’явилося пізніше і було зобов’язано завершенню міжсистемної конфронтації і формуванню в 90-і рр. ХХ ст. пост біполярної системи міжнародних відносин.

Констатуючи об’єктивність і постійність ключового поняття “інтерес”, не можна не відзначити певну мінливість форм і, зокрема, засобів реалізації національних інтересів, що зумовлено їх залежністю від внутрішньополітичного та зовнішньополітичного контексту. Зміни, що постійно відбуваються в системі державної влади та міжнародному середовищі, справляють комплексний вплив на соціально-політичні та ментальні аспекти національного інтересу. Очевидно, що формування концептуальних засад національного інтересу є складним і тривалим процесом, на який впливають геополітичні, економічні, соціокультурні та психологічні фактори, що коригується системою суспільних цінностей і який відображається в наукових поглядах та проявах масової свідомості. На цьому тлі більш-менш узгодженим у межах суспільних наук є усвідомлення про структуру національної безпеки в її гносеологічному сенсі. Серед змістових компонентів національної безпеки відзначаються такі: політична безпека; державна безпека; військова безпека; економічна безпека; соціальна безпека; гуманітарна безпека; науково-технологічна безпека; екологічна безпека; інформаційна безпека.

Чільне місце в структурі національної безпеки посідає міжнародно-політичний компонент. Як було зазначено вище, соціотальну за своєю природою безпеку прийнято розглядати через стан безпеки системи “людина–суспільство–держава” не тільки від внутрішніх, але й зовнішніх загроз. Зовнішня складова національної безпеки пов’язана з геополітичними факторами (географічне розташування, розмір території, наявність природних ресурсів, транзитні можливості, чисельність і якість населення), а також зі стратегічними цілями, що їх планує досягнути держава у міжнародному середовищі.

Сучасна наукова інтерпретація національної безпеки передбачає розгляд її сутності у взаємозв’язку зі станом міжнародної безпеки, яка є системою міжнародних відносин, заснованих на дотриманні всіма її суб’єктами норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань і суперечок між ними

за допомогою сили чи загрози її використання. Відтак зрозуміло, що в західній науковій літературі не втратили своїх позицій ідеалістичні постулати І. Канта, згідно з якими “не існує міжнародного права, що виправдовує війну”, що “вічний мир, який буде закріплений мирними договорами... є не порожня ідея, а завдання, яке поступово буде реалізоване” [9, с. 302–303, 309].

За умов нестаціонарної системи міжнародних відносин, забезпечення безпеки в глобальному масштабі є одним із найважливіших завдань для зовнішньої політики України. У цьому контексті зовсім не риторичним виглядає питання про те, чому в новій стратегії національної безпеки Російської Федерації Україна розглядається як “довготермінове джерело нестабільності в Європі безпосередньо у кордонів Росії”, і що є причиною збройного конфлікту на українсько-російському кордоні [17]. Ставка керівництва Росії на силовий фактор є ідеологічною основою та рушійною силою її зовнішньої політики, яку вона спрямовує на реалізацію своїх геополітичних інтересів та на розв’язання складних проблем міжнародних відносин. Однак використання принципів “політичного реалізму” та геополітики часів “холодної війни” цілковито доводить, що цей історичний анахронізм суперечить нормам міжнародного права та прагненню демократичних країн побудувати “вічний і постійний мир” на основі союзу миролюбних держав.

Сучасний етап у формуванні та реалізації стратегії національної безпеки України пов’язаний з необхідністю захисту її національних інтересів в умовах нових загроз її державному суверенітету та територіальній цілісності. Даний період характеризується загальним ускладненням міжнародно-політичного становища, зокрема критичним загостренням українсько-російських відносин та перетворенням їх у збройний конфлікт, суб’єкт якого – Росія здійснює його методами та засобами гібридної війни, включаючи використання військових формувань проти Збройних сил України.

За цих обставини на державному рівні із залученням науково-дослідницьких структур були опрацьовані та затверджені нові доктринальні документи: Стратегія національної безпеки (Указ Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 р.); Воєнна доктрина України (Указ Президента № 555/2015 від 24 вересня 2015 р.); Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України № 92/2016 від 04 березня 2016 р.); Закон України Про національну безпеку України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. Серед них особливе значення мають

“Стратегія національної безпеки України” і Закон “Про національну безпеку України”, які є документами довгострокового планування. Вони визначають засади та реальні загрози національній безпеці, відповідні цілі, завдання, а також механізми захисту національних інтересів України. Програмний зміст цих документів є основою для реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Виходячи з її положень, особливу увагу приділено реформуванню сектору безпеки і оборони, а також розробленню державних програм за окремими напрямками державної політики в галузі безпеки. Органи державної влади мають керуватися Стратегією при розробленні та реалізації законодавчих актів, концепцій, доктрин, стратегій, програм, планів та окремих заходів, укладенні міжнародних договорів і угод, інших міжнародно-правових документів, звітують про стан її виконання [13].

Сучасна доктрина воєнної безпеки України – це документ, у якому міститься система поглядів щодо причин, сутності й характеру сучасних воєнних конфліктів, а також шляхів запобігання їх виникнення та підготовки держави до воєнного конфлікту. Особливе значення мають принципи та умови застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів. У Законі “Про національну безпеку України” зазначено, пріоритети державної політики у сферах національної безпеки та оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України та інших документах, які схвалюються Радою національної безпеки та оборони України і затверджуються указами Президента України.

У Законі містяться положення про цивільний контроль, зокрема про стан правопорядку в органах сектору безпеки та оборони, їхню укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період; ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки та оборони. Законом чітко регламентовані сфери, над якими здійснюють контроль Президент України, Рада національної безпеки та оборони, Верховна Рада і Кабінет Міністрів України. Окремо зазначено, що громадські об’єднання можуть отримувати від державних органів інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки та оборони (крім

інформації з обмеженим доступом), проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам.

Важливим у контексті функціонування системи публічного управління та адміністрування є визначення структурного змісту сектору безпеки та оборони України. Зазначається, що він складається з чотирьох взаємопов'язаних частин: сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, громадяни і громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Керівництво у сферах національної безпеки та оборони здійснює Президент України, який є верховним головнокомандувачем Збройних сил України та видає накази і директиви з питань оборони. Він також очолює Раду національної безпеки і оборони, звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України. Відповідно до Закону Президент України вносить до Верховної Ради подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України, приймає рішення про застосування ЗСУ та інших військових формувань, приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України. У документі визначається зміст стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. Вона трактується як "документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз" [6].

Отже, предметом політичних досліджень, що їх проводять в Україні, найбільш актуальними серед інших є проблема реформування сектору безпеки. Розв'язання цієї проблеми передбачає здійснення комплексної модернізації системи державного управління, економічної і соціальної системи, гуманітарної та інформаційної політики. Проте, стан теоретико-концептуального опрацювання проблем національної і міжнародної безпеки позначений впливом консервативних і застарілих підходів до аналізу складних і нетрадиційних

проблем світової політики та глобального розвитку.

Критичне осмислення політичних процесів у контексті державного, регіонального та глобального розвитку зумовлює опрацювання нових аналітичних підходів для системного розуміння концепцій і механізмів формування сучасної системи національної і міжнародної безпеки, що виходить за межі державо-центричної парадигми і потребує активної участі в цьому процесі недержавних структур і суб'єктів публічного управління. Останнім часом завдяки зусиллям фахівців сфери органів державної влади, академічної науки, державних і недержавних дослідницьких структур, а також представників міжнародної спільноти опрацьовано комплекс наукових підходів, аналітичних документів і практичних заходів щодо подальшої реалізації Стратегії національної безпеки України. Відповідно, актуальним завданням стає організація та апробація пілотних експертно-аналітичних досліджень у сфері національної безпеки України на базі державних і недержавних дослідницьких структур із залученням у якості респондентів представників вітчизняної і зарубіжної університетської і академічної науки та експертного середовища.

Висновки. На останок можна додати, що діапазон репрезентованих науково-теоретичних розробок і практичних рекомендацій свідчить про їх державницьку й політичну актуальність. У цьому зв'язку модернізація зовнішньої політики та дипломатичної служби України покликана зміцнити її позиції у міжнародному середовищі та забезпечити розбудову системи колективної безпеки в рамках євроатлантичної спільноти – Європейського Союзу та НАТО. Адаптована до національних інтересів зовнішньо-політична стратегія України має бути одним з домінуючих чинників формування повноцінного громадянського суспільства, яке здатне створити адекватну систему державної безпеки і оборони та забезпечити її якісний рівень. Гібридна війна на території України як класичний прояв російської стратегії військово-силового рішення міждержавних відносин вимагає радикального перегляду теоретичних засад національної і міжнародної безпеки та функціонально-організаційних підходів до розв'язання сучасних безпекових проблем. Тому одним із пріоритетних завдань державної влади є комплексна реалізація Стратегії національної безпеки України за умов зростання асиметричних загроз і конфліктогенних чинників.

Література:

1. Андреева О.М. Национальная безопасность Украины в контексте национальной идентичности и взаимовидношин з Росією. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 360 с.
2. Анненков В.И., Баранов С.Н., Важнов О.Ю. Безопасность России: геополитические и военно-политические аспекты. Москва : РУСАВИА, 2006. 432 с.
3. Білорус О.Г. Глобальні трансформації і безпека розвитку політичних, економічних і соціальних систем. *Глобалізація і безпека розвитку*. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.
4. Бодрук О.С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Київ : НІПМБ, 2001. 300 с.
5. Закон Российской Федерации «О безопасности» № 2446-1 от 5 марта 1992 г. *Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации*. 1992. № 15. Ст. 769.
6. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 «Про національну безпеку України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
7. Коломієць О.В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації. Київ : КиМУ, 2013. 427 с.
8. Костенко Г.Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки. Київ : ДЕМІД, 2002. 144 с.
9. Кант И. К вечному миру. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. 743 с.
10. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. *Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння*. Київ, 2012. 820 с.
11. Об утверждении концепции национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента РФ от 10 января 2000 г. № 24.
12. Полтораков О.Ю. Безопасность держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах. Київ : “LAT & K”, 2009. 300 с.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. 29 травня.
14. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. «Про національну безпеку України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
15. Семенченко А.І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України. Київ : НАДУ, 2008. 429 с.
16. Ситник Г.П. Национальная безопасность Украины: теория і практика : навч. посібник. Київ : «Кондор», 2007. 616 с.
17. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». URL: <http://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>.
18. Хрусталева М.А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии. Москва : НОФМО, 2008. 232 с.
19. Цицерон М. Т. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма. Москва : Мысль, 1999. 782 с.
20. Griffiths M, O'Callaghan T. 2003. International Relations: The Key Concepts. L. N. Y : Routledge. 399 p.

References:

1. Andriieva O. M. Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti natsionalnoi identychnosti i vzaiemovidnosyn z Rosiieiu. K.: Parlamentske vyd-vo, 2009. 360 s.
2. Annenkov V. Y., Baranov S. N., Vazhnov O. Yu., Laptev V. B., Serheev N. A. Bezopasnost Rosssy: heopolytycheskye y voenno-polytycheskye aspekty. M.: RUSAVYA, 2006. 432 s.
3. Bilorus O. H. Hlobalni transformatsii i bezpeka rozvytku politychnykh, ekonomichnykh i sotsialnykh system. *Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku*. K.: KNEU, 2001. 733 s.
4. Bodruk O. S. Struktura voiennoi bezpeky: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekty. K. : NIPMB, 2001. 300 s.
5. Zakon Rossyiskoi Federatsyy “O bezopasnosty” № 2446-1 ot 5 marta 1992 h. *Vedomosti S'yezda narodnykh deputatov Rossyiskoi Federatsyy y Verkhovnoho Soveta Rossyiskoi Federatsyy*. 1992. № 15. St. 769.
6. Zakon Ukrainy № 2469-VIII vid 21 chervnia 2018 “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy”. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
7. Kolomiets O. V. Kontsept mizhnarodnoi bezpeky v konteksti hlobalizatsii. K.: KyMU, 2013. 427 s.
8. Kostenko H. F. Teoretychni aspekty stratehii natsionalnoi bezpeky. K.: DEMID, 2002. 144 s.
9. Kant Y. K vechnomu myru. M.: Myisl, 1966. T. 6. 743 s.
10. Normatyvno-pravova baza u haluzi bezpeky i oborony Ukrainy. *Tsentr doslidzhennia armii, konversii ta rozzbroiennia*, Kyiv, 2012. 820 s.
11. Ob utverzhdenyy kontseptsyy natsyonalnoi bezopasnosty Rossyiskoi Federatsyy. Ukaz Prezydenta RF ot 10 yanvaria 2000 h., № 24.

12. Poltorakov O. Yu. Bezpeka derzhavy ta bezpeka suspilstva: spetsyfika politychnoho vzaiemovplyvu v natsionalnomu ta yevropeiskomu kontekstakh. K.: "LAT & K", 2009. 300 s.
13. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287/2015. Uriadovyi kurier. 2015. 29 travnia.
14. Zakon Ukrainy № 2469-VIII vid 21 chervnia 2018 r. "Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy". URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
15. Semenchenko A. I. Metodolohiia stratehichnoho planuvannia u sferi derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrainy. K.: NADU, 2008. 429 s.
16. Sytnyk H. P. Natsionalna bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka: navch. posibnyk. K. : "Kondor", 2007. 616 s.
17. Ukaz Prezydenta Rosyiskoi Federatsyy ot 31 dekabria 2015 hoda № 683 "O Stratehyi natsyonalnoi bezopasnosti Rosyiskoi Federatsyy". URL: <http://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>
18. Khrustalev M. A. Analiz mezhdunarodnykh situatsyi y polytycheskaia ekspertyza: ocherky teoryy y metodolohyy. M.: NOFMO, 2008. 232 s.
19. Tsytseron M. T. O hosudarstve. O zakonakh. O starosty. O druzhbe. Ob obiazannostiakh. Rechy. Pysma. M.: Mysl, 1999. 782 s.
20. Griffiths, M.; O'Callaghan, T. (2003). *International Relations: The Key Concepts*. L. N. Y : Routledge. 399 p.